วินิจฉัยนาม

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ก) ชื่อลำน้ำแม่กลอง

ฉันได้รับคำถาม ว่าเพราะเหตุใดลำแม่น้ำที่ผ่านเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี จึงเรียกชื่อว่า "แม่น้ำแม่กลอง"

ตอบคำถามนี้อยู่ข้างยากเพราะยังไม่เคยพบหลักฐานเป็นแน่นอน เมื่อฉันเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเคยถามกรมการเก่าที่เมืองสมุทรสงคราม เขาบอกว่าแต่เดิมมีกลองขนาดใหญ่โตผิดกลองสามัญอยู่ที่วัดแห่ง ๑ ในแถวนั้น (ดูเหมือนเขาบอกชื่อวัดให้ด้วยแต่ฉันลืมไปเสียแล้ว) พวกชาวเมืองจึงเอากลองใหญ่นั้นเป็นนิมิตต์มาเรียกลำแม่น้ำนั้นว่า "แม่กลอง" แล้วเลยเรียกเมืองสมุทรสงครามว่า "เมืองแม่กลอง" ด้วย นี่เป็นอธิบายอย่าง ๑ ซึ่งเคยได้ยินมา อธิบายมีอีกอย่าง ๑ ว่ามีเมืองขึ้นของเมืองอุทัยธานีชื่อว่า "เมืองแม่กะลอง" ตั้งอยู่ยอดแม่น้ำเมืองสมุทรสงคราม อาจจะเอาชื่อเมืองแม่กะลองอันอยู่ต้นน้ำเรียกลำน้ำต่อลงมาจนปากน้ำ แต่เรียกเพี้ยนไปเป็น "แม่กลอง" ฉันเคยได้ยินอธิบายแต่ ๒ อย่างเช่นว่ามา แต่จะรับรองว่าอย่างไหนจะเป็นความจริงนั้นรับไม่ได้ ถ้าจะตอบโดยย่อก็ตอบได้แต่ว่า "ไม่รู้ว่าเพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำนั้นว่าแม่กลอง"

แต่จะยืนยันว่าอธิบายที่อ้างมาเป็นความเท็จทั้ง ๒ อย่างก็ว่าไม่ได้ ด้วยมีเค้าเงื่อนชอบกลอยู่ทั้ง ๒ อย่าง จึงจะเขียนตอบแต่เป็นวินิจฉัยให้ผู้เป็นนักเรียนโบราณคดีพิจารณาดู

ข้อที่อ้างว่าชื่อลำน้ำแม่กลองมาแต่กลองใบใหญ่นั้น เมื่อพิจารณาดูชื่อปากน้ำในอ่าวไทยชั้นในอันมี ๕ ปากน้ำด้วยกัน (ไม่นับปากน้ำบางเหี้ยและปากน้ำบางกะบูนซึ่งเป็นแต่ปากบาง คือคลองตัน) แต่ละปากก็มีเรื่องเป็นเค้าเงื่อนอยู่ดังนี้

(๑) ปากน้ำบางปะกง ในหนังสือนิราสเมืองแกลงขุนสุนทรภู่ซึ่งแต่งเมื่อปลายรัชชกาลที่ ๑ หรือต้นรัชชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทรเรียกว่า "ปากน้ำบางมังกง" คำมังกงเป็นชื่อปลาอย่าง ๑ ปากน้ำบางมังกงหมายความว่า ปากน้ำอันอยู่ใกล้กับคลองตันอันมีปลามังกงชุม

(๒) ปากน้ำเจ้าพระยา ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกล่าวว่าพระยาละแวกเจ้ากรุงกัมพูชายกกองทัพเรือ "เข้ามาทางปากน้ำพระประแดง" เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๑๐๒ และมีจดหมายเหตุของราชทูตไทยที่พาคณะสงฆ์ไปเมืองลังกาในรัชชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๒๙๕ กล่าวว่าพวกราษฎรพากันลงเรือช่วยแห่พระสงฆ์ลงไปส่งถึง "ปากน้ำบางเจ้าพระยา" เหตุที่เรียกชื่อปากน้ำอันเดียวผิดกันเป็น ๒ ชื่อในระยะเวลา ๑๙๓ ปีอย่างนี้พอจะเข้าใจได้ง่าย ด้วยเมื่อรัชชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเมืองพระประแดงเดิม เป็นเมืองรักษาปากน้ำอยู่ใกล้ทะเล แต่ต่อมาตลิ่งงอกรุกทะเลออกไปจนเมืองพระประแดง

อยู่ห่างปากน้ำมากนัก จึงให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่ให้ใกล้ทะเล สำหรับรักษาปากน้ำแทนเมืองพระประแดง เมืองสมุทรปราการตั้งที่ใกล้คลองตันอันชื่อว่า "บางเจ้าพระยา" จึงเรียกชื่อว่า "ปากน้ำบางเจ้าพระยา" เช่นเดียวกับเรียกปากน้ำบางมังกง (แต่เหตุใดจึงเรียกคลองตันนั้นว่าบางเจ้าพระยานั้นไม่ปรากฏ)

(๓) ปากน้ำท่าจีน ก็มีเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ ว่าเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๘๘ ดำรัสสั่ง "ให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี" (ซึ่งมาเปลี่ยนชื่อในภายหลังว่าเมืองสมุทรสาคร) ความส่อให้เห็นชัดว่าคงมีหมู่บ้านพวกจีนหาปลาทะเลตั้งอยู่ที่ใกล้ปากน้ำเช่นเดียวกันกับทุกวันนี้ จึงเรียกตำบลนั้นว่าบ้านท่าจีน เมื่อตั้งเมืองแล้วก็เลยเรียกว่า "ปากน้ำท่าจีน" และเลยเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีนด้วย

(๔) ปากน้ำแม่กลอง ถ้าคิดตามเค้าเรื่องชื่อปากน้ำทั้ง ๓ ซึ่งกล่าวมาแล้ว เดิมก็อาจจะมีตำบลบ้านชื่อว่า "บ้านแม่กลอง" (เพราะมีกลองใบใหญ่อย่างพวกกรมการอ้างหรืออย่างไรก็ตาม) อยู่ที่ใกล้ปากน้ำจึงเรียกว่า "ปากน้ำแม่กลอง" ครั้นตั้งบ้านแม่กลองขึ้นเป็นเมืองสมุทรสงครามคนก็เรียกว่า "เมืองแม่กลอง" เช่นเดียวกับเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีน

(๕) ปากน้ำบ้านแหลม เป็นปากน้ำแต่ฉะเพาะเมืองเพ็ชรบุรีเมืองเดียว ขึ้นไปจากปากน้ำไม่ไกลเท่าใดก็ถึงเมือง แต่คนเรียกกันว่าปากน้ำบ้านแหลม เพราะตรงที่ปากน้ำแผ่นดินทางข้างฝั่งตะวัน

ออกงอกยื่นเป็นแหลมยาวออกไปในทะเล มีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่ เรียกว่า " บ้านแหลม " จึงเรียกชื่อปากน้ำตามชื่อตำบลบ้านนั้น

พิเคราะห์ชื่อปากน้ำทั้ง ๕ ที่กล่าวมา ดูเป็นเอาชื่อตำบลอันอยู่ใกล้ปากน้ำมาเรียกชื่อลำแม่น้ำทั้งนั้น คิดพิเคราะห์ต่อไปเห็นว่าจะมีใช่คนอยู่ในท้องถิ่นนั้นเองตั้งชื่อที่เรียกปากน้ำต่าง ๆ คงเรียกกันแต่ว่า " ปากน้ำ " เพราะมีปากน้ำแห่งเดียวในถิ่นนั้น ชื่อคงเกิดแต่คำคนอยู่ถิ่นอื่นเรียก เปรียบดังเช่นชาวเมืองจันทบุรีหรือเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาค้าขายทางเมืองข้างเหนือจะต้องบอกกันให้รู้ว่าจะแล่นเรือเข้าทางปากน้ำไหน หรือมิฉะนั้นก็เป็นชาวราชอานี เช่นผู้แต่งหนังสือพงศาวดาร จึงเอาชื่อตำบลที่อยู่ปากน้ำ เช่นบางมังกง บางเจ้าพระยา ท่าจีน แม่กลอง และบ้านแหลม เติมเข้าให้รู้ว่าปากน้ำไหน การที่เอาชื่อปากน้ำมาเรียกเป็นชื่อลำแม่น้ำตลอดสาย ดังเช่นเรียกลำน้ำที่ตั้งกรุงเทพ ฯ ว่า " แม่น้ำเจ้าพระยา " ก็ดี เรียกแม่น้ำที่ตั้งเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี ว่า " แม่น้ำแม่กลอง " ก็ดี ดูเป็นการบัญญัติใหม่เมื่อทำแผนที่ หาได้เรียกกันมาแต่เดิมอย่างนั้นไม่ แม้จนบันจุบันนี้คนอยู่ริมแม่น้ำไหนที่ตนอยู่ ก็เรียกแต่ว่า " แม่น้ำ " หาใช้ชื่อประกอบอย่างว่ามานั้นไม่

แต่จะว่าประเพณีไทยไม่มีที่จะเรียกลำแม่น้ำเป็นชื่อเดียวกันแต่ต้นจนปากน้ำก็ว่าไม่ได้ เพราะมี " แม่น้ำโขง " " แม่น้ำคง " (พะม่าเรียกว่าแม่น้ำสะละวิน) " แม่น้ำพิง " " แม่น้ำสัก " และ " แม่น้ำน่าน " ห้าสายนี้เรียกชื่อเดียวแต่ยอดลำน้ำลงมา ลำแม่น้ำแม่กลองอาจจะมาแต่ชื่อลำน้ำแม่กะลองด้วยประการฉะนี้

เพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำบางสายตามชื่อตำบลที่ปากน้ำ และเหตุใดจึงเรียกชื่อแม่น้ำบางสายชื่อเดียวตลอดลงมาแต่ยอดน้ำ ข้อนี้มีเค้าเงื่อนที่จะคิดวินิจฉัย ด้วยสังเกตดูแม่น้ำที่เรียกชื่อเดียวแต่ยอดน้ำลงมา ล้วนเป็นลำน้ำที่ไหลลงมาในระหว่างเทือกภูเขา เช่นแม่น้ำสักไหลลงมาแต่แดนเมืองหล่มในระหว่างเทือกภูเขานครราชสีมาฝ่าย ๑ เทือกภูเขาพระพุทธบาทฝ่าย ๑ แม่น้ำพิงก็ไหลผ่านเทือกภูเขาเชียงใหม่ลงมา แม่น้ำน่านและแม่น้ำแม่กะลอง แม่น้ำโขง แม่น้ำคง (สะละวิน) ก็เช่นนั้น แต่ประหลาดที่บรรดาลำน้ำอันอยู่ในแอ่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เรียกชื่อเดิมของแม่น้ำนั้น ๆ จนถึงทะเลสักสายเดียวเป็นต้นว่าแม่น้ำสักก็เรียกชื่อลงมาเพียงพระนครศรีอยุธยา แม่น้ำน่าน แม่น้ำพิง ก็เรียกชื่อลงมาเพียงปากน้ำโพ แม่น้ำแม่กลอง (ถ้าหากมาแต่ชื่อแม่กะลอง) จะเรียกชื่อเดิมลงมาถึงไหนไม่ทราบ แม่น้ำท่าจีนนั้นเดิมชื่อจะเรียกว่ากระไรไม่ทราบ พึงสังเกตอีกอย่าง ๑ ว่าแผ่นดินแอ่งลำแม่น้ำเจ้าพระยานี้ทางฝ่ายตะวันตกพ้นเทือกภูเขาพระพุทธบาทมาไม่มีเทือกภูเขากั้น เป็นพื้นราบไปจนเทือกภูเขาขั้นแดนพะม่า ในที่ราบนั้นมีแนวลำน้ำเก่าและบึงต่าง ๆ ส่อให้เห็นว่าเมื่อสมัยก่อนประวัติศาสตร์จะเป็นทะเลขึ้นไปจนถึงมณฑลพิษณุโลก น่าจะเป็นเหตุด้วยภูเขาหลวงที่เมืองสุโขทัยเมื่อยังเป็นภูเขาไฟอยู่สักสี่ห้าพันปีมาแล้วระเบิดขนานใหญ่เมื่อก่อนไฟจะดับ แผ่นดินไหวทำให้พื้นดินในมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ ตลอดจนมณฑลนครชัยศรีแลมณฑลราชบุรีข้างตอนเหนือสูงขึ้น รุกชายทะเลให้ถอยลงมาข้างใต้

และบางแห่งแผ่นดินเกิดเป็นคันกั้นน้ำ จนท้องทะเลเดิมกลายเป็นบึงใหญ่ต่างๆ เช่นบึงบรเพ็ดเป็นต้น มีระกะไปทั้งในมณฑลพิษณุโลกและมณฑลนครสวรรค์ เมื่อพื้นดินสูงขึ้นน้ำฝนที่ตกและที่ไหลลงมาจากภูเขาก็กัดดินเป็นร่องไหลลงสู่ทะเลซึ่งอยู่ห่างออกไป จึงเกิดลำแม่น้ำเล็กๆ ขึ้นก่อน แล้วสายน้ำกัดตลิ่งให้ลำน้ำยางสายกว้างขึ้น และปิดลำน้ำยางสายให้ตื้นเขินเพราะน้ำไปเดินเสียทางอื่น เพราะฉะนั้นว่าตามที่ได้สังเกตมา ในแขวงมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ แม้ที่สุดจนในมณฑลอยุธยา จึงมีลำน้ำร้างที่ไม่เป็นทางสัญจรปรากฏอยู่มากมายหลายแห่งจนบัดนี้ มีชื่อแต่คนเรียกกันในท้องถิ่น แผ่นดินก็ยังงอกรุกชายทะเลและสายน้ำเดินเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนถึงในสมัยประวัติศาสตร์ จะยกตัวอย่างดังเช่นลำ " แม่น้ำจักรสีห์ " ซึ่งตั้งเมืองสิงห์บุรีเดิมก็เป็นแม่น้ำใหญ่แต่ตื้นขาดเป็นห้วงเป็นตอนเสียแล้ว พวกลำน้ำที่เปลี่ยนแปลงจึงมีชื่ออยู่เพียงชั่วคราว พอตื้นเขินแล้วก็เรียกชื่อแต่ตอนที่ยังมีน้ำ เรียกตามชื่อตำบลบ้านที่ตั้งอยู่ตรงห้วงน้ำนั้น ลำแม่น้ำที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยแผ่นดินรุกทะเลออกไปก็ไม่คงที่เหมือนกัน จึงเอาชื่อตำบลบ้านที่ปากน้ำเรียกเป็นชื่อลำน้ำ เช่น ปากน้ำแม่กลอง ถ้าหากเดิมชื่อว่าแม่กะลองปากน้ำก็จะอยู่ราวเมืองราชบุรีที่ว่ามานี้โดยเดาทั้งนั้น

(ข) เรื่องพระเชตวัน

๑. อธิบายชื่อพระเชตวัน

ในพระสูตรต่าง ๆ เมื่อขึ้นชื่อพระเชตวันในภาษามคธ มักเรียกว่า "เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม" ชื่อที่เรียกดังนี้มีนามศัพท์ ๔ คำประสมกัน คือ เชต วน อนาถปิณฺฑ อาราม หมายเป็นชื่อท้องที่ ๒ คำ เป็นชื่อบุคคล ๒ คำ แต่ละคำมีอธิบายดังกล่าวต่อไปนี้

คำ "วะนะ" (ไทยเราอ่านว่า วัน และมักแผลงว่า พน) ในพจนานุกรมบาลีของอาจารย์ชิลเดอสแปลเป็นอังกฤษว่า Forest ไทยเราแปลว่า ป่า (ไม้)

คำ "อารามะ" (ไทยเราอ่านว่า อาราม) อาจารย์ชิลเดอสแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Garden ศาสตราจารย์ริสเดวิดสแปลว่า Park ไทยเราแปลว่า สวน

คำ "เชตะ" (ไทยเราใช้แผลงว่า เชตุ) เป็นชื่อเจ้าองค์ ๑ ซึ่งอยู่ณเมืองสาวัตถี

คำ "อนาถปิณฺฑ" เป็นชื่อมหาเศรษฐีคน ๑ ซึ่งอยู่ณเมืองสาวัตถี และเป็นมหาอุบาสกในพระพุทธศาสนา

ถ้าแปลรวมกันก็ว่า "สวนของอนาถปิณฑทีป่าเชต" หรือถ้าแปลให้พิสดารออกไป ก็ว่า "สวนอันเศรษฐีอนาถปิณฑสร้างณป่าเจ้าเชต" ดังนี้